
KÖNYVEKRŐL

SZABÓ TIBOR

A hatalom és a legitimáció teoretikusa: Ferrero

Guglielmo Ferrero: *A hatalom. A legitimáció elvei a történelemben* (Kairosz Kiadó, 2001.)

Mi lehet annak oka, hogy az olasz-svájci tudós, Guglielmo Ferrero nincs a hazai politikatudományi közélet által ismert és elismert szerzők között? Vajon *A hatalom* című, 1942-ben New Yorkban franciául megjelentetett könyvének mostani magyar kiadása után várhatóan meg fog-e változni ez a helyzet?

Nem tudjuk. A könyv és Ferrero egész tevékenysége mindenképpen megéri az ismertséget. Hogy mennyire lehet majd egyúttal elismert is, azt nyilvánvalóan a könyv tartalmára vonatkozó reflexiók fogják meghatározni. Milyen is ez a könyv? A kötet előszavában Ferenczi László, a francia irodalom és civilizáció kiváló ismerője így fogalmaz: „szokatlan, szabálytalan, vegyes műfajú alkotás: napló, önéletrajz, történeti tanulmány, történetfilozófiai értekezés, vitairat”. (5.) Az egyik problematikus oldala Ferrero könyvének éppen ez: műfajilag nehezen behatárolható műről van szó, mert az említettekén kívül még tartalmaz jelentős politikatudományi megállapításokat, esszéjelleű eszmefuttatásokat stb. Lehet, hogy történelmi és kordokumentum jellegén túl éppen ezek az utóbb említett oldalai lesznek a legmaradandóbbak.

Sajnos, sok minden nem világos a könyvben. Például módszertani alapállása: a különböző történeti és politikai eseményeket az ókortól a francia politikatörténeten keresztül a XX. századi eseményekig vajon hogyan, milyen módon lehet összekapcsolni úgy, hogy a hasonlóságokat azonosságoknak tartja. Nem

világos a könyv struktúrája sem: sok benne az ismétlés, a fejezetek logikailag nem következnek egymásból és nem világos, hogy miért van szükség az oldalakat megtöltő (tudományos művekben teljesen szokatlan) önidézésre.

A szerzőt magát is nehéz eszmetörténetileg elhelyezni. Tudjuk, hogy felesége (Gina Lombroso) révén közvetlen kapcsolatban állt a pszichológia egyik legvitatottabb pozitivistá teoretikusával, Cesare Lombrosoval, az *Il genio e la follia* szerzőjével, aki számos megállapítását befolyásolhatta. Ugyanakkor korai műveiben szerepet szán a rációnak, ami nem a pozitivistákra jellemző. Ebben a késői művében viszont egyértelműen visszatér a pszichologizáláshoz, és a történelmi-politikai események mozgatórugóját a *félelemben*, mint pszichikai determináló tényezőben jelöli meg. Van olyan misztikumba hajló kijelentése is, hogy „láthatatlan szellemek szabályozzák egész életünket”. (47.) A történelem és a politika eseményeire gyakran (63., 160.) használja a „rejtélyes események” vagy a „rejtélyes, félig titkos, ezoterikus” körülmények kifejezést, amelyeket senkinek, esetleg olykor csak neki sikerült egy megvilágosodás során megfejtenie.

A politikához való viszonya sem egyértelmű: vitatható a „barbár népekről” tett számos kijelentése, Napóleon és Mussolini, valamint egész korszakuk történelmietlen összevetése. Napóleon egyszerűen csak „hebehurgyának”, „felelőtlennek”, „tudatlannak” és „szörnynek” nevezi. (71.) A forradalmi hatalomnak mint a „gonosz” (54.) megtestesülésének elutasítását nem követi nála a demokrácia, a liberalizmus, a konzervativizmus vagy akár a monarchia értékeinek egyértelmű felvállalása. Igaz, a könyvben elemzi és elutasítja az autoriter rendszereket, de csak röviden tér ki kora olasz politikai viszonyaira, a német náciizmust vagy a szovjet totalitarizmust pedig meg sem említi könyvében.

Akkor mégis, miben áll Ferrero művének jelentősége? A politikai hatalom természetének elméleti leírásában és a legitimáció formáinak bemutatásában.

Ferrero, ha fogalmilag nem is pontosan, de azért alaposan körüljárja a *hatalom* problematikáját. Azért mondjuk, hogy fogalmilag nem pontosan, mert a hatalmat néha az állam, néha a kormány, néha az elit (Moszcától és Paretótól származó) fogalmával cseréli fel. Mégis, elméleti tételei figyelemre méltóak. Jelentős megállapítása például a hatalom működésének kettős irányultsága: míg a hatalmon levők felülről irányítanak, addig az alattvalók, az irányítottak alulról hatnak a hatalomra: vagy elfogadják, vagy elutasítják azt. „Ha a demokráciákban és a monarchiákban a hatalom felülről jön, akkor a legitimitás alulról jön, hiszen egyedül azoknak az egyetértése teremtheti meg, akiknek engedelmességniük kell. Minden rezsimben tehát a két irányzat találkozási pontja az – ereszkedő, a hatalom és az emelkedő,

a legitimitás –, ahol az állam teljessége megvalósul.” (195.) Ez a politikai rendszerséma viszont csak bizonyos társadalmi és politikai berendezkedésű államokra érvényes: elsősorban a nem demokratikus szisztémákra, ahol a cél az, hogy az alattvalók mindig maradjanak alul, míg a politikai elit vezessen. Vanak persze uralkodásra és/vagy engedelmeskedésre hivatott emberek. (62.) Ferrero nem beszél viszont arról a jelentős politikai tényezőről, amely közvetíti a mindenkori vezető, irányító politikai csoport véleményét, akaratát a nép, a tömegek, a vezetettek felé. Nem beszél a pártokról, a pártrendszeréről, a politikusok funkcióiról és feladatairól. Csak annyit jegyez meg, hogy a „pártok a népszuverenitás szükséges szervezetei”, amelyek mobilizálják és felvilágosítják a néptömegeket. (210.)

A hatalom problematikáját szorosan összekapcsolja a szerinte általa felfedezett *legitimáció* kérdéskörével. Ezzel szemben tudjuk, hogy a legitimáció a politikai irodalom ókori szakaszában is tárgyalt és elemzett téma volt. Mégis figyelemre érdemes a felvázolt és bemutatott négy legitimációs elv: az örökletes, a monarchikus-arisztokratikus, a demokratikus és a választási elv működése a történelemben. Lényegében helyesen határozza meg a legitimáció fogalmát, amit a beleegyezéssel, az egyetértéssel (171.), az elfogadással azonosít. „Egyetlen kormány sem születik legitimnek, bizonyos számú kormányzat azzá válik, mert sikerül elfogadtatnia magát.” Ebben a folyamatban tehát fontos az időtényező. (164.) „Mit jelent a legitim kormány? Ez olyan kormány, amelyben a hatalmat hosszú évek óta megállapított szabályok szerint hozták létre és gyakorolják, amely szabályokat mindenki elismeri és elfogadja, habozás és ingadozás nélkül interpretálják és alkalmazzák őket, egyöntetű egyetértéssel, a hagyományok által is megerősített törvények betűje és szelleme szerint. Erre Anglia és Svájc a példa.” (212. old.) A legitimítást – ezt többször is hangsúlyozza – nem lehet erővel kikényszeríteni. Ez utóbbi a forradalmi vagy totalitárius kormányok sajátossága, amelyek illegitiméek. „Az illegitim kormány ellentéte a legitim kormánynak: ez olyan kormány, amelyben a hatalmat erővel kikényszerített elvek és szabályok szerint ítélik oda és gyakorolják rövid idő óta, és amelyet a nagy többség nem fogad el.” (212.) Az illegitim kormány a népre erőszakolt hatalmát nem is akarja igazolni, így sohasem válhat legitimmé. Igaz, „forradalminak” nevezi a Napóleon-féle, a Mussolini-féle és a szocialista jellegű kormányokat egyaránt, szinte minden distinkció nélkül.

Nagyon érdekes, amit a legitim demokráciákról mond Ferrero. Szerinte a demokrácia „nem más, mint a hatalom választás útján történő delegálásának elve a társadalomra alkalmazva a célból, hogy a hatalom problémáit megoldja.” (193.) Igazi legitim demokrácia csak kevés helyen van Európában és „nehéz feladat lesz legitimálni a demokráciát, azaz elfogadtatni

azokkal a népekkel, amelyek valaha a monarchia alattvalói voltak, jóllehet a demokrácia az egyetlen kormányzási forma, amely legitimé válhat a monarchia eltűnése után”. (197.) A „nyugati rend” (értsd: demokrácia) „központi oszlopai” az „ellenzéki jog”, a „választói szabadság” és ami ezekkel együtt jár, az „általános választójog”. (310.) Mindezek legitímálják is a nyugati demokráciákat.

Azt is tárgyalja, hogy milyen eszközök révén valósítható meg a legitimitás teljes egészében. „Az eszközök nagyszámúak. A művészet mindig is egyike volt a legnagyobb hatásúaknak... A festészet, a szobrászat, az építészet... a tömegek szemében csodálatos művek révén konkretizálja a hatalom nagyságát, felsőbbrendűségét a mindennapi világ szokásos közepszerűségével szemben. Ugyanez volt a helyzet az arannyal, ezüsttel, elefántcsonttal, gyémántokkal, drágakövekkel, szőrmékkel, a csodálatos szövetekkel, csipkével...” (167.) Ugyanezt a funkciót töltötte be a hatalom és a legitimáció szempontjából az irodalom, a költészet és a történelem. S végül a vallás. „Bizonyos korokban a királyok és a nemesség addig merészkedtek, hogy önmagukat mint isteneket vagy mint istenek leszármazottait jelenítették meg.” A kereszténységre támaszkodott sok hatalom: „sok évszázadon keresztül császárok, királyok, hercegek, dózsák, grófok és más hatalmi címek hordozói tiszteletére és üdvére kongatta a harangot”. (168.)

Igen figyelemreméltó, amit a demokratikus legitimációról szóló fejezetben a kormányon lévők és az ellenzék viszonyáról ír. Szerinte mindkettőnek „valódinak” kell lennie. (203.) „A demokráciákban az ellenzék a népszuverenitás egyik szerve, s legalább annyira fontos, mint a kormány. Az ellenzék megsemmisítése a népfelség eltörlését jelenti.” (199.) Majd hosszan elemzi, hogy mi szükséges ahhoz, hogy a többség és a kisebbség jogai hatékonyak legyenek. „Ehhez mindenekelőtt az kell, hogy a többség ne erőszakkal és csalással álcázott kisebbség legyen, hanem valódi többség, és az is kell, hogy a kisebbség komoly és termékeny ellenzéki tevékenységet fejthessen ki.” (200.) Ez utóbbihoz szerinte „biztos rendszer kell, politikai szabadságjogok, szólásszabadság, gyülekezési szabadság – és a választás szabadsága, amely megteremti azt, hogy a népakaratot ne hamisíthassa meg sem a megfélemlítés, sem a korrupció.” Mindehhez alapvetően szükséges a „politikai erkölcsök lojalitása”, a *fair play*. Ennek szinte kategorikus imperatívusként kell működnie. Egy következő feltétel ahhoz, hogy a többség és a kisebbség jogai reálisan érvényesülhessenek az, hogy „a többség ne csak egyszerűen valóságos legyen, hanem tudja azt is, hogy változó-kony, és mondjon le arról, hogy csak arra használja fel a hatalmat, hogy önmaga létét meghosszabbítsa – hogy megakadályozza erőszakkal vagy csalással, hogy a kisebbség váljon többséggé.” (201.) S végül: „a kisebbségnek úgy kell gyakorolnia az el-

lenzékiiséget, hogy tiszteletben tartja a maga részéről nemcsak szóban, hanem szellemiségben is a többségnek azt a jogát, hogy parancsolhasson.” (202.) Svájc és Anglia példáját hozza fel arra, hogy „nem utópia a hatalom és az ellenzék egyesítése e szabályok tisztelete révén az általános akaratban”. (203.) „Az egyesítés legértékesebb gyümölcse a tömegek ragaszkodása a demokrácia intézményeihez.” Ferrero szerint a demokratikus legitimitás számára szükséges szabadság a politikai szabadság. „A politikai szabadság a megkerülhetetlen feltételek és adottságok együttese ahhoz, hogy az ellenzéki jog valós, a népszuverenitás pedig szabad legyen.” (205.) Ez azt is jelenti, hogy a demokrácia elismeri valamennyi állampolgár számára azt a jogot, hogy „mindent megvitathasson, még azokat az elveket is, amelyek a demokratikus legitimitás nyugszik”. A demokráciának ezzel szemben „megvan a joga ahhoz, hogy megvédje a legitimitás elvét, amely igazolja számára a *parancsolás jogát* (kiemelés tőlem – Sz. T.), és ahhoz, hogy ezt akár erővel védje meg mindenki ellen, aki tollal, bombával vagy szóval támadja meg. Ehhez joga van, de nem feladata. Egy nyugodt időszakban, egy önmagában biztos demokrácia nyugodtan hagyhatja ellenfeleit, hogy filozofálgassanak a többség és a kisebbség jogain. Ám adott esetben senki sem vitathatja el egy demokráciától azt a jogot, hogy ellenségeit szétoszlassa vagy szilenciumra kényszerítse.” (205.) Ebből, de más megjegyzéseiből is nyilvánvaló, hogy olvasta, ismerte Machiavelli műveit, bár próbálta megtalálni a többség és a kisebbség közti egyensúlyt: „egy demokráciában senkinek sincs joga azt állítani, hogy a kisebbségnek joga van a többség helyett a parancsolásra, hogy a többségnek joga van eltörölni a kisebbséget és ellenzékét”. (206.)

Különösen érdekes, hogy Ferrero a legitimitáció különböző szintjeit is vizsgálja és megkülönbözteti azokat egymástól. Elemzi a *prelegitimitást* is, ami a legitimitáshoz vezető út (idő) alatt jön vagy jöhet létre. „A legitimitást megelőzi egy előkészítő állapot, amelyet prelegitimitásnak lehet hívni. A prelegitimitás a legitimitás bölcsőben. Minden legitim kormány úgy kezdte, hogy olyan kormány volt, amely még nem nyerte el, de megkísérelte, hogy elnyerje az egyetemleges egyetértést, és komoly esélyei is vannak, hogy ez sikerüljön is neki.” (165.) Ezt a „legnehezebb próbatételnek” nevezi, amely periódus alatt nem csak a passzív csatlakozását kell elérni a tömegeknek, hanem „az aktív és lángoló egyetértésüket” is. Ezt azonban általában csak az eliteknél lehet elérni, amely egy olyan kisebbség, amely „aktívan, csaknem vallásos szenvedéllyel hisz az elvében”. Nincs messze ez az elképzelés Gramscinak attól a lényegesen realisabb gondolatától (a „modern fejedelemről”), hogy aktív konszenzust kell elérni a politikai, kulturális és morális hegemonia megszerzéséhez.

Ferrero beszél a *kvázilegitimitásról*, amire az ókori római birodalmat, Lajos Fülöp kormányát és az 1861 és 1922 közötti olasz kormányok példáját („Giolitti kvázilegitim diktátor volt”?) hozza fel. „Nemcsak legitim kormányok és illegitim kormányok léteznek, e kettő között vannak olyan kormányok is, amelyek anélkül hogy legitimek volnának, számíthatnak széles körű egyetértésre ahhoz, hogy ne köteleződjének arra, mint az illegitim kormányok, hogy egyes-egyedül erővel, korrupcióval, misztifikációval kényszerítsék rá magukat a népre.” (239–240.) Azonban éppen az erő hiánya nagyon törékennyé teszi a kvázilegitim hatalmat (255.), és ezért „egy kvázilegitim kormány néhány nap alatt, csaknem minden ellenállás nélkül eltűnhet.” (256.) Vajon nem ebbe a kvázilegitim csoportba lenne sorolható a Kádár-rendszer is?

A XIX. század végi és a XX. század eleji olasz politikai viszonyok elemzése sok esetben a személyes élmények felidőzésén és gyakran nem a tények szakszerű elemzésén alapul. Mégis, érdekesen mutatja be Giolitti szerepét ebben a folyamatban. A baloldali Depretis és Giolitti kezdték kiépíteni a XIX. század közepén egységesült Olaszországban azt a politikai szisztémát, az úgynevezett *transzformizmust*, amely mind a mai napig egyik fontos jellemvonása az olasz politikai rendszernek.

Külön kell szólni a *félelem* és a *politika* összefüggéséről, amit Ferrero saját könyve egyik központi gondolatának tart. Szerinte a félelem az „élő univerzum lelke” (58.), s „a hatalom a félelem legmagasabb rendű megnyilvánulása”. (60.) Úgy gondolja, hogy a diktátorok mind félnek, sőt rettegenek, féltik hatalmukat s ezért indítanak akciókat, sőt háborúkat népek, nemzetek és más államok ellen. A politikatörténet nem mindig igazolja, sőt néha cáfolja ezt a megállapítást. De akármennyire is különösnek tűnhet Ferrero ezen megállapítása, úgy véljük, hogy a félelem, a rettegés szerepét a történelemben (különösen az erőszakkal megszerzett és megtartott hatalom esetében) nem lehet alábecsülni. Itt tehát Ferrero egy olyan szempontra hívja fel a figyelmet, amely ha nem is a legfontosabb tényező a politika formálásában (ahogyan ő tévesen gondolja), de mégis *egyik*, bizonyos esetben lényeges momentum lehet a politikacsinálásban. Gondoljunk csak a XX. század diktátoraira!

S még egy figyelemreméltó összefüggés fedezhető fel Ferrero félelemről szóló koncepciójában. Tudjuk, hogy Bibó István 1933–34-ben az olasz–svájci tudós tanítványa volt a genfi egyetemen. Bibó egyik legközismertebb mondása: „Demokratának lenni annyi, mint nem félni” minden valószínűség szerint éppen Ferrerótól származik. Ferrero ugyanis ebben a könyvében így ír: „A demokrácia, amikor sikerül kiteljesítenie legitimitását, olyan kormányzatot alakít ki, amely a legkevésbé fél, és a legkevésbé van szüksége arra, hogy félelmet keltsen”. (204.) A párhuzam Bibó és Ferrero között evidensnek látszik.

Végeredményben elmondható, hogy a hatalomról, a legitimitásról szóló jelentős fejtegetései mellett éppen Bibó Istvánra tett hatása miatt is ismernünk kell Guglielmo Ferrero összefoglaló, magyarul most először publikált művét.